

Pataky Adrienn

A Nyugat világirodalmi identitásának gyökereiről és európeér szemléletéről¹

„Minden igazi szellemi termékenység kölcsönhatások eredménye. A szellem, ha csak önmagából táplálkozik, elsorvad, mint a test is [...]”²

„[...] ha a gyökér elvész, a legtávolabbi virág is kihal. Aki a görög hagyományt félti, a gyökereket félti. Vagy: mondjuk a törzset, amelyből egész európai kultúránk kihajtott, s amely egységet ad neki, ahogy a törzs ad egységet a fának. Az európai kultúra egységét félti. Amit éppen a görög-latin hagyomány fog eggyé.”³

A Nyugat világirodalmi identitásának néhány gyökere

„A Nyugat nem légtüres térben jött létre, – vagyis aki meg akarja írni történetét, az nem kezdheti azzal, hogy ekkor és ekkor összeült a Royal-kávéházban Osvát Ernő Fenyő Miksával, és a második »fekete-pohárban«-nál – Osvátnál nyilván a harmadiknál, elhatározták, hogy folyóiratot alapítanak. Nem. A történetírónak messzebbre kell visszanyúlnia, s képet írni azokról a múlt század végén, a század elején megvolt politikai, kulturális és szociális viszonyokról, melyek determinálták a Nyugat létrejöttét, – még ha ez a kép nem is rajzolódott ki teljes világossággal a Nyugat alapítói előtt.” – fogalmazott Fenyő Miksa.⁴ Ennek szellemében szükségesnek látszik a fentiek tárgyalása előtt kitérni arra, hogy a Nyugat megjelenése előtti évtizedek Magyarországon a (köz)gondolkodásban milyen irodalmi kánon uralkodott, s milyen szerepe volt abban a világirodalomnak,⁵

1 A Pannon Egyetem *A múltban gyökerező identitás jelene és jövője* című konferenciáján, 2023. június 24-én elhangzott előadás (*A Nyugat világirodalmi identitása*), illetve annak írott változata (*A Nyugat világirodalmi identitásának gyökereiről és az első évek európeér szemléletéről*) szolgált tanulmány előzményéül, ez az utóbbinak az átdolgozott, jelentősen bővített változata.

2 BABITS 1930B, 158.

3 BABITS 1978, 2/537.

4 FENYŐ 1975, 56.

5 A tanulmány definíciószerűen világirodalminak tekint minden művet, amely nem magyarul jelent meg és nem magyar mű fordítása.

milyen konszenzusos vagy épp vitás kapcsolat alakult ki a (nép)nemzeti és az ún. kozmopolita, világpolgári, „egyetemes haladás” iránti elköteleződés között.

A nemzeti polgári irodalom kialakulása és a nemzetiesség intézményesülése a 19. század második felére datálható. Az ún. népi-nemzeti irodalomról, arról, hogy a magyar nyelven író szerző lehet-e valaha „világköltő”, tud-e csatlakozni a nemzetközi áramlatokhoz, vagy a magyar nyelven írás és a nemzeti szemlélet egyenesen korlátozó, határokon túl nem jut(tat)ó és ezáltal nem „haladó” lenne, számos vita folyt az említett időszakban. A legismertebb és talán legélesebb ezek közül az Arany János 1877-es, *Kozmopolita költészet* című verse⁶ nyomán kirobant kozmopolita-vita („Magyaros lett irományom / S hazám földén túl se jár [...] kevés itt a dicsőség, / S a nemzettel sírva lejt? / Kis-szerű az oly elsőség, / Amit a szomszéd se sejt?”).⁷

1877-ben, mintegy váratlan elsőbbséggel alakult meg a komparatisztika első irodalomtudományi lapja, az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok (1879-től Acta Comparationis Litterarum Universarum) című folyóirat Kolozsvárott,⁸ a hazai németiségből származó – ekkor harmincegy éves, a kolozsvári egyetemre öt éve kinevezett germanisztika professzor – Meltzl Hugó és az „utolsó erdélyi polihisztor”, az éppen hetvenéves Brassai Sámuel professzor szerkesztésében. A lap szövegei a magyar mellett angol, francia, német, olasz és spanyol nyelven jelentek meg, világviszonylatban is úttörőként.⁹ Első, programadó cikkében Meltzl Arany versével egybeecsendő magyarázatot ad arra, hogy a hazai mellett (és nem ellen) van szükség a fordítások készítésére, ugyanakkor az idegen nyelven írott művek eredeti nyelven történő vizsgálatát, összevetését szorgalmazza:

[...] az összehasonlító irodalom nem holmi kódös kozmopolita teória. Újságunk magas ideálját (hogy ne mondjam irányát) súlyosan félreértené, sőt szándékosan félremagyarázná az, aki a nemzeti egyediség alapelvének megsértését várná tőle. [...] Ellenkezőleg, az összehasonlító irodalom az összes nemzetek tisztán nemzeti jellegének ápolására törekszik. [...] Titkos mottónk: az egyes népek egyéniségeként értett nemzetiség szent és sérthetetlen. Egy nép, legyen bár politikailag jelentéktelen, az összehasonlító irodalom nézőpontjából éppoly fontos, mint a legnagyobb nemzet.¹⁰

Hiába az előrebocsátott „védőbeszéd”, a lap csak 1888-ig tudott fennmaradni (az utolsó öt évben Meltzl egyedül szerkesztette). És bár Meltzl e szövegben körültekintően fogalmazott, egyetemi bevezető előadásában, amely nyomtatásban

6 Az 1877. augusztus 8-án, a Fővárosi Lapokban megjelent vers keletkezésével, utóéletével, értelmezésével kapcsolatosan lásd: ARANY 2019, 854–865.

7 Erre felel, játszik rá a „Pintér Jenőnek s társainak, az én vigasztaló és szerelmes tanár-barátaimnak” ajánlott Ady Endre-vers, az *Utálatos, szerelmes nációm* című, ekképp: „Nyugat ellen Nyugatot hozz”.

8 A Téka sorozat egyik kötete jó válogatást közölt belőle, a *Meltzl Hugó és a jövő irodalomtudománya* című előszóval együtt, lásd: GAÁL–MIKÓ–CSEHI 1975.

9 Lásd erről: FRIED 2007.

10 MELTZL 1877.

megmaradt, nem volt még ilyen szelíd. Azt a gondolatot juttatta ugyanis kifejezésre, hogy a nemzeti irodalomtörténet nem más, mint „nacionalisztikus szédélés”, a különféle nációk irodalmában pedig gyakorlatilag nincsen semmi eredeti, minden csak átvétel, így inkább a kulturális transzfer mikéntjét érdemes vizsgálni, mintsem holmi eredetiséget kutatni.¹¹ Erre épült az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok koncepciója is, amely úgy vélte, az irodalmi kommunikáció nem függhet a nemzeti nyelvtől, sőt minden nyelv(változat) elvben egyenrangú. „Az etnicizáló, a nemzeti nyelvet a nemzeti irodalom alapjává tevő nemzet-szemlélet mellett magyar környezetben van egy olyan zárvánnyá vált nemzet- és nemzeti irodalomfogalom is, amely épp az 1870-es években erősödik fel és munkálódik ki újra: ez a birodalmi nemzetszemlélet ún. patriotizmusa.”¹² Nem csoda tehát, hogy a lap hazai fogadtatására „az »egzotizmusát«, »kozmpolitizmusát« felrová gyanakvás vagy a teljes közöny jellemző, nemzetközi megismerését, többnyelvűsége ellenére, pedig eleve gátolja magyar »vezérnyelve«. A lap anyagi és minden más szempontból küzdelmes fennállása 12. évében megszűnik (ekkor következik a sorban – Max Koch szerkesztésében, aki szóra sem méltatja Meltzl kezdeményét – a berlini Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte), és Magyarországon is hosszan tartó feledés borul rá.”¹³ Az – éppen válságban lévő – összehasonlító irodalomtudomány ma már fontos történeti előzményként tekint a magyar folyóiratra, amelynek szerzői 1884-ben egy Összehasonlító Irodalmi Társulat megszervezésére is kísérletet tettek. Talán nem független Meltzl munkásságától, hogy az első összehasonlító irodalomtörténeti kongresszust – Hankiss János szervezésében – Budapesten tartották meg, igaz, fél évszázaddal később, 1931-ben.

Meltzlnak volt még egy nagyszabású terve: az *Encyclopedia of the Poetry of the World* című munka létrehozása, ebben

[...] szemléltette volna a világ költészetének sokszólamúságát, de a sokszólamúságban fölfedezve a közöset, az egyfelé mutató jelzéseket, esetleg műfaji, hangvételi rokonságokat. Meltzl felhívásában nem tesz különbségeket európai és Európán túli, ismertebb és kevésbé ismert népek, kultúrák, nyelvek, irodalmak között, olyan összeállítás megvalósítását tűzi ki célul, amely az irodalom által megvalósuló egyetemességet tudná példázni. Azáltal, hogy folyóiratában az egyes népegyeniségek (és kultúrájuk) szuverenitásától nem tágit, korántsem tagadja a nemzeti irodalmak tételezésének létjogosultságát. Bezárkózásukat bírálja, azt nevezetesen, hogy nem készülnek föl a más irodalmak felől érkező impulzusok befogadására.¹⁴

Részben hasonló elképzelést valósított meg a Nyugat fél évszázaddal későbbi, az 1930-as években kiadott Mai külföldi dekameron nevű könyvsorozatában

11 Lásd erről: T. SZABÓ 2013, 453.

12 *Uo.*, 455.

13 KOMÁROMI 2004, 174.

14 FRIED 2007, 103.

(német, francia, angol, amerikai, japán és orosz kötetekkel). Hogy miként reagált volna a Nyugatra Meltzl, sajnos nem derülhetett ki, mert a lap születésével egyidőben elhunyt, 1908 januárjában halt meg Nagyváradon. Bányai Elemér emlékezik meg róla a Nyugat harmadik számában, gyakorlatilag védelmébe veszi, sőt, Meltzl ellenfeleit mintegy saját ellenfelének (ellenfelüknek) tulajdonítja: „Nálunk bálványimádás uralkodott akkor is [!] az irodalomban és csontos konzervativizmus, mely mindig a hátrafele menő utakat mutatta. És ezeket az útirányokat nemzeti hagyományoknak nevezték olyanok, kiknek Petőfi sem volt elég nemzeti”.¹⁵ Meltzl a goethei értelemben elgondolt világirodalom (Weltliteratur)¹⁶ hazai recepciójában előfutárnak tekinthető.

A *kozmpolita* szónál érdemes még egy darabig elidőzni. A fiatal Ambrus Zoltán 1881-ben, a Fővárosi Lapokba írt kétrészes Lévy-kritikájában ekképp említi a fogalmat: „[a] *Toldi* írója körül csoportosuló költői nemzedéknek egyik legéremesebb tagjává lett, igaz magyar költővé, akinek hazafias érzéseit és ép, zamatos nyelvét különösen jól esik olvasni a mai kozmpolita áramlatban”.¹⁷ Buda Attila felhívja rá a figyelmet, hogy Ambrus, mint a 19. század végi „nagyvárosi irodalom” képviselője, a francia kultúra ismerője e fogalmat valószínűsíthetően nem értette negatívan. Az Arany 1877-es verse kapcsán elhíresült szó értelme „a következő három–négy évtizedben módosult, egyfelől szűkült, másfelől bővült, a praxisból bekerült az elméletbe és az oktatásba is. [...] nem sokkal később a hazafi–hazaáruló jelentéskörből kapott konnotatív értelmet, s evvel a magyar közélet egyik ideológiai non plus ultrájává lett, ahogy később például a »burzsoá«, az »ellenforradalom« [...]”.¹⁸ Szintén Buda hívja fel a figyelmet arra, hogy Arany verse előtt nem sokkal miféle előítélet lengte körül a kozmpolitizmus fogalmát, Szentpáli Janka 1875-ös írására utalva:

Kozmpolitát? Mit jelent e szó? Kiben nincs elég erő, hogy valami legyen: kozmpolita, vagyis semmi. Ily nemzetiségi hitvallása csak a magyarnak van, mert a világon más mindenki – valami. Az angol: rettenetesen angol, annyira, hogy föl sem foghatja, miként más ember nem az; a francia minden más nemzetbelire csak félvállról tekint; a német dicsőségének tartja németnek lenni. Csak a magyar lenne kozmpolita? Csak az ő lelkéből hiányzanék az erő, magát nemzetiségnek vallani? A határozottság a lélek erejének megnyilvánulása, s csak a magyarban nem volna-e elég szilárdság, elhatározottság, ragaszkodási képesség? Szégyen volna ez! [...] ily csekély szám mellett egész lelkünkben magyarokká kell lennünk, nehogy a hatalmas népek árja elsodorjon és semmikké legyünk. [...] beelégszünk vele, ha önmagunk érzünk magyar szívvvel, s az iránt, hogy

15 BÁNYAI 1908, 168.

16 „A Goethe által bevezetett *Weltliteratur* fogalom napjainkra vitathatatlanul elavult – koporsójába alighanem a posztkoloniális kritika verte be az utolsó szöveget. Ez nem változtat azon a tényen, hogy a magyar irodalom alakulásában lényegében egész története során alapvető szerepet játszottak a magyarnál *centrálisabb* (azaz »világirodalmi rangú«) irodalmaktól átvett kulturális mintázatok.” KAPPANYOS 2020, 254.

17 BUDA 2023, 47–48.

18 *Uo.*, 55.

más is teljesítse kötelességét, nemcsak túl elnézőek vagyunk, de e kötelességszegéshez önmagunk is fölötté könnyen simulunk. [...] Hány van közületek, ki érdem gyanánt büszkén dicsekszik veled, hogy Albion s Lamartine nyelvét teljesen érti, de a magyar költőket fájdalom! hírből is alig; annak, hogy ezeket olvasná, szükségét sohasem érzé. [...] De leginkább ti, anyák! Ti vagytok főbűnösök abban, hogy gyermektekből kiirtjátok a haza szeretetét. Megtaníttatjátok mindenre, de azalatt elfelejti, hogy magyar. Nem gondoljátok meg, hogy hazaárulást követtek el, s hogy könnyelműségtek, sőt bűnös eljárástok oka annak, hogy a nemzet lassankint elnemzetietlenedik s tért veszít lábai alatt.¹⁹

Látható, hogy a 19. század második felében folyamatosan szembekerült egymással a nemzetiesítés és a modernizálódás eszméje (másként: a magunkba/nyelvbe záródás illúziója és a poliglott világ felé nyitás), vagy épp Kölcsey szavaival – hiszen nem új gondolat mindez –: a haza és a haladás,²⁰ amely feszültség a múlt századfordulóra sem látszott csillapodni. Sőt, a 20. század eleji magyar kritika még mindig Gyulait, Beöthyt vagy épp Péterfy Jenőt és Riedl Frigyest tartotta tekintélynek, néhányuk kezében volt az Akadémia, az irodalmi társaságok és az oktatás. A századfordulón már létezett a Vasárnapi Újság, a Magyar Szalon, az Új Idők, a Jövendő, a Magyar Géniusz vagy A Hét, s 1905-ben megjelent a Figyelő első száma is, amelyet – mint a modern magyar irodalom első „igazi” fórumát – a Nyugat előfutárának szokás tartani. Nem szépirodalmi közlései miatt, sokkal inkább terjedelmesebb kritikai, recenziós, publicisztikai részeiért. A Figyelőt a Magyar Géniusznál már gyakorlatot szerzett Osvát Ernő, továbbá az akkor huszonöt éves Fenyő Miksa és Róbert Jenő²¹ alapította, szerkesztette. Fenyő Miksa – nem mindig készpénznek vehető visszaemlékezésében – azt írja, hogy már a Figyelőt is azért szerkesztették, hogy Ignotus észrevegye őket általa.²² A Figyelő „nemcsak hogy nem fizetett munkatársainak szerzői honoráriumot, hanem az alapítók maguk járultak hozzá a nyomdaköltségekhez (nyolcan fejenként 20 koronával), közöttük Fenyő is.”²³ Fenyő már a Figyelőben élesen kritizálta a Gyulai, Riedl, Péterfy vagy Beöthy neve által fémjelzett irodalmi kánont és szemléletet. Széleskörű világirodalmi tájékozottsága és műveltsége volt, ahogy Vezér Erzsébet írja:

Égészen fiatal kora óta előfizetője volt a Le Temps c. francia napilapnak, rendszeresen olvasta a Frankfurter Zeitungot és a Berliner Tagblattot, a Der Tagot, melyben Kerr kritikái megjelentek. Nemcsak a kortárs írókat és a klasszikusokat, de a nagy

19 SZENTPÁLI 1875, 5–7.

20 „Jelszavaink valának: *haza és haladás*. Azok, kik a haladás helyett maradást akarnak, gondolják meg: miképpen a maradás szónak több jelentése van. Korszerinti haladás *épen maradást* hoz magával; *veszteg maradás* következése pedig senyvedés.” lásd: KÖLCSEY 1960, 2/166.

21 Eredeti nevén Kovács Jenő. Később a berlini Hebbel Theater igazgatója lett, majd annak csődje után Münchenben a Lustspielhaus alapítója, lásd róla: IGNOTUS 1912B, 973.

22 FENYŐ 1994, 159.2

23 VEZÉR Erzsébet, *Fenyő Miksa írói pályája*, lásd: FENYŐ 1975, 8–9.

filozófusokat is jól ismerte. Az egyetemen Bodnár Zsigmondot hallgatta, Schopenhauerrel még a középiskolában Böhm Károlytól hallott először olyan hangszóval, mely mindenképpen fel szokta kelteni egy fiatalember érdeklődését. Jól ismerte Spinozát és Nietzschét. Utóbbiról már a Magyar Génuszban több ismeretést közölt. Elsőként ismertette Magyarországon Kierkegaard-t a Figyelőben.²⁴

A Nyugat tehát ebbe a kulturális hibriditásba, az irodalmi-politikai csatározások, polarításokat nem nélkülöző közhangulatba érkezett meg, közvetlen előzménye az az öt-tíz év volt, amely a millenniumot is magában foglalta, a

[...] feszültségeket emblematikusan sűríti magába a Millennium, amely egyszerre kötődött a modern nagyvárosi kultúra létrejöttéhez, szövegfajtái és szöveg-előírásai révén viszont a nemzeti sajtóságok felkutatásának és muzealizálásának tudományos és irodalmi gyakorlataihoz. (Létrehozva többek közt, Beöthy Zsolt révén, az *állami irodalomtörténet* műfaját.) A millenniumi ünneppsorozat egyfelől jellegzetesen modern, a 19. századi világkiállítások mintájára létrehozott kulturális és gazdasági önreprezentáció volt, másfelől historizáló visszacsatolás egy imaginárius eredethez. [...] Az állami irodalmi kultúra létrejötté egységesülő társadalmat feltételezett vagy vágyott látni. Ennek jegyében igyekeztek bürokratizálni a tér és az idő nemzetiesítésének irodalmi formáit, ezért intézményesültek az irodalmi kultuszok, évfordulók, ünnepek. A századelő irodalmi társaságainak közösségképző gyakorlataival (*belépés és befogadás*) szemben a bürokratizálódó nemzeti kultúra a *terjesztés* és a *részvétel* alapján szerveződött²⁵ protekcionista törekvések ellenére sem jött létre ugyanakkor valamely zárt, autonóm nemzeti irodalom, hanem olyan mozgásban maradó konglomerátum, amelyet áthatott a nem-magyar nyelvű irodalmakkal való kulturális cserekereskedelem, valamint a kulturális *hibriditás* formái is.²⁶

A múlt századforduló, az Akadémia hivatalos (filozófiai és államtudományi) lapjában, az Athenaeumban közölt tanulmányok és kritikák fő elve a pozitívizmus volt. „Kun Sámuel például ezen az elvi alapon igyekszik kidolgozni egy korszerűbb művészetfogalmat, s – Gyulai [...] véleményéhez hasonlóan – megállapítja, hogy az irodalomban a nemzeties irány a múltban ugyan meghatározó volt, de az utóbbi negyedszázadban a jelentősége megszűnt a magyar költészetben. Kun szerint a jövő az esztétikai fellendülés korszaka lesz, melynek alapját a pozitívizmus adja. [...] 1904-ben megjelent tanulmányában Szigetvári Iván viszont már Brunetièrre evolucionista irodalomtörténet-felfogására hivatkozva bírálja a taine-i pozitívizmust, s száll vitába Beöthy Zsolttal, kiemelve, hogy az irodalom nemzeti jellege mellett legalább annyira fontos az európai szellemhez való kapcsolódás is.”²⁷

24 Uo., 13–14.

25 E különbségről lásd: TAKÁTS József, *A nemzeti kultúra megalkotása*, lásd: TAKÁTS 2007, 156.

26 HITES 2015, 690–691.

27 SZÉNÁSI 2018.

Kapcsolódás az európai szellemhez: lexikonok, irodalomtörténetek és sorozatok

Fontos, az addigi ismereteket összegezni szándékozó, nagyszabású vállalkozás volt az 1884-ben alakult Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság kiadványa, *A Pallas Nagy Lexikona*, az első önálló, nem fordításon alapuló magyar *nagylexikonként*, amelynek tizennyolc kötete több mint százötvenezer címszóval és tízezer ábrával, 1893 és 1904 között készült el. *Az összes ismeretek enciklopédiája* alcímmel ellátott munka nemcsak részletességre törekedett, de egyetemességre is. A lexikon nagy siker volt, világirodalmi téren is rendkívül széleskörű ismereteket nyújtott, akár az akkori közelmúlt, sőt a kortárs irodalmat tekintve is, bár voltak hiányosságai is; például nem kapott önálló szócikket a megjelelése idején kortárs Arthur Rimbaud, Stefan George vagy Georg Büchner, ahogy Bernard Shaw és Oscar Wilde sem. Viszont olyan, részletezőbb, többoldalas szócikkek is olvashatók, amelyeket a francia, a német, az angol, az északamerikai, a lengyel, a görög, a portugál vagy a török irodalomnak szenteltek – akár a kortárs irodalmakról is tudósítva, de olyan komplex szócikkek is szerepelnek, mint az „oroszlány nyelv és irodalom” és a „dél-szláv nyelvek és irodalmak”. Az „európai irodalom” vagy „európai irodalmak” szókapcsolat több mint húsz esetben fordul elő, s néhány ízben az „egyetemes irodalom”, illetve a „nyugati irodalmak” terminust is használják, például ebben a kontextusban: „[...] Jókai, Kemény Zsigmond, Eötvös József, Gyulai Pál a nyugati irodalmakéval egyelő színvonalra emelték N[ovella]-irodalmunkat”.²⁸ Ezzel szemben a „nemzeti irodalom” kifejezés több mint hatvanszor fordul elő, s beszédes, hogy „nemzeti irodalom” szócikk egyáltalán nincs a Pallasban. Az „irodalom (litteratura)” szócikk viszont igyekszik definiálni az előbbit is:

A szerint, amint az egész emberiségnek, vagy csak egy-egy nemzetnek, vagy egy-egy kornak, egy-egy nemzedéknek, irói csoportnak ilyenemű szellemi munkásságát értjük, szoktunk beszélni egyetemes (v. világi) irodalomról, nemzeti irodalomról, egy-egy kor irodalmáról stb., továbbá formai és tárgyai csoportok szerint, költői és tudományos, történelmi, természettudományi irodalomról, egy-egy kérdés irodalmáról, hírlapirodalomról stb. [...] Sajátlag nemzeti irodalomnak azon irodalmi ágak összegét lehet neveznünk, melyeknek történelmében nemzeti felfogás és érzés nyilatkozhatik, így elsősorban a költői, azután a szónoki, filozófiai, történelmi irodalmat. Az egyes irodalmak hatnak egymásra, különösen a fejlettebb irodalmak a kevésbé fejlett vagy kezdetleges irodalmakra, így hatott például a görög irodalom a rómaiakra, s az egész antik irodalom főleg a renaissance óta az újabb népek irodalmára, a múlt században és azelőtt a francia a németre, a múlt század végén a klasszikus és a nyugateurópai irodalmak a miénk; de a nagy, kifejlett irodalmak is hatnak egymásra kölcsönösen, s éppen e szellemi közlekedés adja a világirodalmat.²⁹

28 *A Pallas Nagy Lexikona*, 13. kötet: Nemes ág-Pillér (1896).

29 *Uo.*, 9. kötet: Hehezet-Kacor (1895) I. Í. A rövid „világirodalom” szócikk alatt pedig ez áll: „Világirodalom néven a nemzeti irodalmak összességét szokás érteni. Goethe a V. történelmét a

A Nyugat alapításának idején tehát létezett már egy komplex, hiányosságaival együtt is nagyszabású, az ismeretterjesztésért sokat tett lexikon, továbbá néhány speciális, a világirodalmat tárgyává tévő munka is. A 20. század legkorábbi, tág horizontú, világirodalmat bemutató és összegző műve az 1899 és 1900 között, a (Stampfel-féle) Tudományos Zsebkönyvtár sorozatban megjelent *Az egyetemes irodalomtörténet áttekintése*. Szerzője Hamvas József (evangélikus lelkész és tanár, Hamvas Béla apja) így fogalmazta meg a könyv célját: „az egyetemes irodalomtörténet e vázlata útmutató, segítő könyvnek készült azok számára, kik nem elégszenek meg rendszertelen, lexikonszerű ismeretekkel, de nagyobb rendszeres munkát nem olvashatnak.”³⁰ S alig két-három évvel később, 1903-tól jelent meg Heinrich Gusztáv szerkesztésében – már csak terjedelmét tekintve is a korábbi munkának legalább tízszerese – az *Egyetemes irodalomtörténet* négy kötetben, csaknem 3.500 oldalon.

Meg kell jegyezni azonban, hogy az eddig taglalt nyitással párhuzamosan erőteljes bezárkózás is tetten érhető az irodalmi sajtó működésében, mivel a múlt századfordulóra

[...] olyan erős ideológia-manipulatív hatalomkoncentráció következett be, amelyre az egész 19. században nem volt példa: a nép-nemzeti iskola teóriájából, az államideológia nacionalizmusából egységes politikai-kulturális manipulációs intézményrendszer épült ki (amely intézményrendszer egy szűk, családi klánra emlékeztető csoport, a Rákosi Jenő és Beöthy Zsolt által kapott irányítást a hivatalos kulturális testületek mindegyikében). Ez az ideológia az iskolai oktatástól kezdve a napisajtó nagy részének befolyásolásán keresztül egészen az akadémiai szféráig terjedt ki, s ha cenzúrát a szó szigorú értelmében nem is alkalmazott, az állam intézményrendszerén keresztül gyakorolt és ható ellenőrző rendszere a nyilvánosság minden területére behatolt, s kritikai ítéletei egyértelműen hatalmi retorikával prezentálta. S mivel a születő irodalom jelentős része ezzel az ideológiával, ha nem is mindig politikailag, de a kulturális homogenezációt elutasítva, szemben állt, a hivatal elutasító kritikai tevékenysége nem maradt el: az ellenzéki irodalomban ezt nevezték abban az időben „perzekutor-esztétikának”.³¹

Talán ez az egyik oka annak, hogy a részint hermetikus magyar közegetől, és így a Nyugattól is távol állt az a tágabb látókör, szerves részévé válás az európai századfordulós világgépi átrendeződésnek, az individualizáció horizontja körül megélénkülő diskurzusnak, amely „többek között a kultúratudományi kérdészmódnak s magának e diszciplínának” a megjelenésével zajlott, és amelynek nyomát Kulcsár Szabó Ernő legfeljebb „a Nyugattól hamarosan eltávolodó Balázs Béla és Lukács György írásaiban” véli felfedezni:

fugához hasonlította, melyen a különböző népek szólamai egymásután felhangzanak.” Lásd: *Uo.*, 16. kötet: Téba-Zsuzsok (1897) V.

30 HAMVAS 1899, 2.

31 MARGÓCSY István, *Az irodalmi kánont alkotó állam (1870–1900)*, lásd: <https://f-book.com/mi/index.php?book=M3>

Úgy is fogalmazhatnánk, a Nyugat voltaképpen nem tud ezekről a folyamatokról. [...] a Nyugat körében a kulturalitásnak inkább még az a hagyományos immateriális értelmezése uralkodik, amelyen nem szembesült még az ember biológiai és kulturális konstitúciója közt kialakult századeleji konfliktussal. Ami azt jelenti, a század első két évtizedében még nincs megértett tapasztalata arról, miként és miért fordul önmaga ellen a kulturális folyamat dialektikája. [...] elsődlegesen olyan irodalmi folyóirattal van dolga [az értelmezőnek], amely maga is az irodalom kultúrájának részeként érti és annak korszerűsítésében határozza meg saját küldetését [...]. Mert valóban, a *Nyugat* kultúrafelfogása, még ha távolról sem mondható egységesnek, abban bizonyul leginkább egyneműnek, hogy a kultúrát az irodalmon túl is elsősorban a szellem monumentumszerű alkotásaiban véli megtestesülni.³²

A nyugatosság alapvetően nem is általános, kultúra- és társadalomtudományi, -kritikai szinten tűnik meghatározhatónak, de nem is feltétlenül irodalmi horizonton, ahogy a későbbi *újholdas*, a *nyugatos* is inkább afféle erkölcsi tartás, nemcsak befelé, hanem kifelé forduló, nyitott magatartásforma jelzőjének bizonyul. A lap szerzői, szerkesztői ritkán képviselték ugyanazt a gondolatot, szemléletet az irodalmi formák, ízlések terén, elsősorban az egyébként szintén változatos, különféle szinteken megmutatkozó humanizmus ellentmondást nem tűrő etikája, a határokon túli áramlatokba bekapcsolódás igénye tartotta össze őket, ami egyáltalán nem volt általános, hiszen az 1900-as évek első felében nem létezett az országban kimondottan kortárs világirodalmat közvetítő kiadó, és minden bizonnal fordított művek hazai megjelenítésére sem volt a korábbi évtizedekben számottevő igény. Bár „Dickens és Zola egyik-másik műve például – a korszak könyvkiadási tempójához képest – szinte egyidejűleg jelent meg az eredetivel: a *Twist Olivér* az 1839-es eredeti után 1843-ban egyszerre két kiadásban, a *Nana* 1881-ben, mindössze egy év késéssel, jellemző módon álneves fordítóval.” – írja Kappanyos András,³³ arra is felhívja a figyelmet: „Az erotika, az erőszak és nélkülözés témái a fenti regényeket az alacsony regiszterű művek közé kényszerítették [...]. Úgy tűnik, a könyvpiacra kialakult valamiféle feltételes reflex, amely az idegen szerzőnévhez az alacsony regisztert, de egyben az egzotikum és a frivolitás izgalmát is társította. [...] Ez éppen ellentétes azzal a tendenciával, hogy az ifjúság épülésére szolgáló külföldi szerzők nevét még a 20. század elején is magyarították, tehát recepciójukat mintegy a magasabb regiszterek felé terelték”.³⁴

A külföldi (szépirodalmi témájú) könyvek – 1908 előtt – leginkább a kiegyezés utáni években alapított Révai Testvéreknél, az Athenaeumnál, a Singer és Wolfnernél, és főleg a Franklin Társulatnál jelentek meg. Utóbbinak fontos vállalkozása volt az 1874-től kiadott Olcsó Könyvtár, a német Universelle Bibliothek mintájára és a Heckenast-féle Vasárnapi Könyvtár mellett (amely viszont többnyire magyar műveket publikált). A sorozat nemcsak a magyar könyveket, de a világirodalom alapvető műveit is megfizethető áron szándékozott piacra bocsáta-

32 KULCSÁR SZABÓ 2009A, 44–55, 46, 47.

33 KAPPANYOS 2020, 257.

34 *Uo.*, 258.

ni. A Franklinnál jelent meg például a kortárs „Verne Gyula”, Jules Verne számos regénye, amelyek egy részét a Vasárnapi Újság közölte korábban, folytatásokban, az évek során közel ötven kötetben jelentették meg Verne regényeit.³⁵ Az Olcsó Könyvtár a kezdetektől adott ki világirodalmi műveket, az első években „Tennyson Alfréd”, „Hugo Victor”, Goethe, Pope, Lessing, Andersen, Schiller, Molière műveit, később, a századforduló után például „Stevenson Róbert Lajos” és „Lenau Miklós” mellett Shakespeare, Szophoklész, Voltaire, Heine, majd Maeterlinck, Byron, „Marlowe Kristóf” és „Turgenyev Iván” jelent meg itt. Ahogy a Franklin, úgy például a Révai is elsősorban a már kanonizálódott szerzőket és műveket merte csupán vállalni, illetve olyan összefoglaló munkákat adtak ki, mint a *Nagy Képes Világtörténet* vagy a *Révai Nagy Lexikona* (pallasi alapokon).³⁶ Az Athenaeum csak évtizedekkel később hozta létre a Világirodalom Kincsháza című sorozatát, illetve indította újra a Híres Könyvek sorozatát, utóbbi a világirodalmi művek készülő és már meglévő fordításainak adott helyet. Az európai irodalom kincsháza című sorozat kötetei (magyar, német, francia, angol, olasz, orosz) az 1940-es években láttak napvilágot.

A Nyugat alakuló identitása és néhány abból eredő konfliktus

1907 végén – Ady Endre *Új versek* című, nagy visszhangot kiváltó kötetének közreadása utáni évben – jelent meg a Nyugat első száma, a lap alapítói Osvát Ernő és Fenyő Miksa voltak, első szerkesztői Osvát, Fenyő és Ignótus.³⁷ A kezdetektől csatlakozott Schöpflin Aladár, aki a Nyugat alapításakor már egy évtizede a Vasárnapi Újság segédszerkesztője,³⁸ s közben a Huszadik Száznak is munkatársa, hamar a Nyugat egyik vezető kritikusrává vált.³⁹ Az első két évtizedben Ignótus volt a főszerkesztő, aki 1891-től A Hét című irodalmi lapnál dolgozott, 1902-től a Magyar Hírlap munkatársa, 1906-ban pedig a Szerda folyóirat egyik alapítója; csaknem negyven éves, és féltucatnyi könyve megjelent már, mire a Nyugat megszületett.⁴⁰

35 A Verne-kiadásról és a Franklinról részletesebben lásd: POGÁNY 2019.

36 POGÁNY 2022.

37 A Nyugattal majdnem egy időben jött létre A Holnap irodalmi társaság (tagjai: Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka) és A Holnap című antológiák. „Emőd Tamás 1936-ban egy Ady-ról szóló emlékezésében azt írja, hogy A Holnap valójában 1907 őszén alakult meg. Révész Béla és Ady Lajos 1908 áprilisára teszik A Holnap megalakulásának dátumát. Dutka Ákos dátumszerűen nem nyilatkozik erről, csupán 1908 tavaszát emlegeti.” Lásd: ILIA 1959, 89.; KENYERES 1995, 369. Lásd még az 1. számú dokumentumot.

38 Schöpflin konzervatív kulturális gyökereiről lásd: SZÉCHENYI 2014.

39 1941-től a Baumgarten-díj kurátora és a Magyar Csillag társszerkesztője Illyés Gyula mellett. Több ízben foglalkozott Gyulai, Péterfy és Ignótus szerepével. Az 1920-as, 1930-as évek irodalmi vitáiba békítő szándékkal kapcsolódott be, felrajzolva az irodalmi szakadás politikai hátterét, átfogó képet nyújtva a századelő irodalmáról, benne a Nyugatról. Szerepéről részletesebben lásd: RÁKAI 2013, továbbá: SZÉCHENYI 2018.; SZÉCHENYI 2022.

40 A Nyugat folyóirat és a kiadó történetéről, finanszírozási és tulajdonosi hátteréről lásd: BUDA 2000. Hatvany évekkel később, berlini tartózkodásából visszatérve a Pesti Napló és az Eszten-

Látható, hogy többféle irányból érkeztek a Nyugat életre hívói, és az is, hogy viszonylag fiatal életkoruk ellenére korántsem voltak kezdők az irodalmi lapok, a szerkesztés és a szervezés terén.⁴¹ Osvát és Fenyő egyik korábbi lapjuk, a *Figyelő* folytatását látták eleinte a Nyugatban, olyannyira, hogy annak címe egy ideig meg is marad a lap borítóján, később pedig a *Figyelő* szó rovatcímként olvad be a lapba. A Figyelővel szemben az új folyóiratnak sikerült előfizetőket szereznie, ami afféle személyes kényszer is volt: Osvát egzisztenciálisan is függött a laptól, ennek ellenére (vagy ezzel együtt) keménykezű szerkesztő volt, olyannyira, hogy még Ignotusnak is bátorkodott nemleges választ adni, Füst Milán visszaemlékezése szerint e szavakkal: „Barátom, ez a cikk rossz, írd egy másikat.”⁴² Későbbi, Hatvanyval kirobbant konfliktusához többek között az is hozzájárult, hogy többször visszautasította az írásait, illetve például a Hatvany által pártolt Erdős Renée Carducci-fordításait sem közölte.⁴³

Alig jelent meg a Nyugat első három száma, a Kisfaludy Társaság 1908. február 9-én ünnepélyes közgyűlést tartott, ott hangzott el az akkor hatvanéves Beöthy híres elnöki megnyitó beszéde, amelyben kidomborította, hogy a társaság a nemzeti szempontot mindenek felettinek tartja. „Az irodalomban is megjelent s napról napra élesedik [...] a vészes ellentét.”⁴⁴ – fogalmaz, végig militáns nyelvezettel. Ha nincs meg a „belső kapcsolat”, a „lelki közösség” azokkal, akiknek a nyelvén szól a szépirodalom – vélte –, e „szellem nélkül a magyar dráma, regény, vers nem eredeti, csak egy szó szerint meg nem írt idegennek a fordítása. Eredetivé nemcsak a költő legszorosabb értelemben vett egyénisége teszi a költeményt, hanem abban az egyéniségben érvényesülő és ható nemzeti lélek, mely általa a maga nyelvén szól.”⁴⁵ Ezáltal tulajdonképpen a formálódó Nyugat ellenlábasaként határozta meg magát, magukat. A társaság már Gyulai konzervatív akadémista vezetése alatt szembekerült a múlt századfordulótól kibontakozó, majd a Nyugatban kiforró „modern magyaros” irodalomszemlélettel, Beöthynek pedig már akkor is jelentős befolyása volt a társaságra: Gyulai 1879-től volt hivatalban, és Beöthy volt ugyanezen évtől a társaság titkára. (A váltás épp a századfordulón következett be, 1900-tól lett Beöthy a társaság vezetője.)

Az említett, február 9-i Beöthy-beszédre Ignotus a Nyugat negyedik számának *Figyelő* rovatában azonnal reagált, *A magyar kultúra s a nemzetiségek* című saját cikkhez utóiratként csatolva néhány gondolatot:

dó szerkesztője lesz, s a Vörösmarty Akadémia egyik alapítója, a bölcsészkar tanára, majd az MTA levelező tagja.

41 A folyóirat körülményeiről, háttéréről részletesebben lásd Fenyő Mario (Fenyő Miksa fia) könyvét, aki ugyan tévesen jelenti ki, hogy „a *Nyugatra* vonatkozó levéltári anyag nagyrészt megsemmisült.”: FENYŐ 2001, 31.

42 FÜST 1967.

43 Osvátról részletesebben lásd: FRÁTER 1987, KOSZTOLÁNCZY 2009.

44 BEÖTHY 1908, 3.

45 *Uo.*, 4.

A fentebbi sorok már nyomtatásban állottak, mikor Beöthy Zsoltnak Kisfaludy-társaságbeli s mai irodalmunkban a nemzeti lélek híját panaszló megnyitója elhangzott.

[...] akik a magyar s a nemzeti bélyeg ordószerű osztogatását királyi jogul maguknak rezerválják, fejedelmi gondtalansággal maradnak adósak annak meghatározásával, hogy mik hát azok a sajátos vonások, melyekről valamely írásnak vagy gondolkodó módnak magyar és nemzeti volta megismerszik, s melyik magyar réteg vagy csoport vagy család az, mellyel egy gondolkodásúnak s egy érzésűnek kell lenni, hogy az embert magyarnak és nemzetinek ismerjék meg?

[...] Vagy uniformist szabunk az író gondolkodása, érzése, érdeklődése és kifejezése elé, s akkor rákényszerítjük, hogy hazudjék, vagyis mindenesetre rossz dolgot írjon. Vagy elfogadjuk magyarnak és irodalomnak azt, amit magyarok de facto írnak, s akkor le kell tennünk a perzekutor-esztétikáról s az írók írói értékének politikai mérlegen való megállapításáról.⁴⁶

Ignotus fenti írásaival, illetve Bányai későbbi, Meltzlről szóló, már idézett esszéjével is egybecseng a Nyugat programadó cikke, a szintén Ignotus által jegyzett, *Kelet népe*, amely az első számot nyitotta, és amelynek ars poétikája mintegy előre jelzi a fenti két szöveg alapvetéseit. A *Kelet népe* messziről (a finnektől) indít, és a kis népek idegenségéhez kapcsolódik: „A nyelve lehet, hogy csak neki szép, s költői lehet, hogy csak az ő szívéhez szólnak. Lehet, hogy csak helye van a világban, de nyomot nem hagy benne, s amin csügg, értéktelen, s amit akar, mértéktelen. [...] de mindebből csak az következik, hogy legyen szeme a világban való helyzete iránt, legyen mértéke a maga kicsinysége, legyen számítása a maga ereje felől.” Kijelenti, hogy nemcsak a nap, de „az emberiség s a történelem [is] keletről nyugatra tart. Kelet népének is ez az útja, s ha járja: azon nap alatt jár, annak az emberiségnek felese, annak a történelemnek alakítója, mint a legnagyobb nemzetek. Kicsinységében tán nem szabad, hogy viszont lenézzék, akik őt lenézik, és nagyon kell szeretnie, akik őt szeretik.”⁴⁷ Igen egyszerűen jelezte tehát a cikk a szerző és a lap alapállását: „Kelet népe a Nyugat mellett döntött. Szent István direkt áldását adta döntésünkre.” – fogalmazott Móricz Miklós.⁴⁸

A Nyugat Kiadó működésének kezdetei és a lap 1910-es évekbeli tendenciái

Szegedy-Maszák Mihály *A Nyugat és a világirodalom*⁴⁹ című, 1999-es tanulmányában külön fejezetet szentelt a folyóirat első évfolyamának, amelyben kiemelte: a Nyugat a kezdetektől azt feltételezhette, hogy az olvasók tudnak németül, ugyanis többször közöltek (fordítás nélküli) német idézeteket, és egyébként is előnyben részesítették a német nyelvű irodalmat és kultúrát (írtak többek között

46 IGNOTUS 1908A, 227.

47 IGNOTUS 1908B, 3.

48 A szerző Fenyő Miksa szavait idézte, lásd: MÓRICZ 1966, 127.

49 SZEGEDY-MASZÁK 1999.

a német Ibsen-fordításról, Rudolf Kassnerről, Maeterlinckről, Hofmannstahlról, Nietzsche-ről vagy a berlini színházi életről), ugyanakkor foglalkoztak már ekkor is más nemzetek irodalmával, viszont például „nem vették észre az észak-amerikai irodalom alakulásának meghatározó irányait [...] még Babits is mindvégig magától értetődően az európai irodalom részeként fogta fel az Újvilágban angol nyelven írott műveket.”⁵⁰ – rója fel Szegedy-Maszák. Továbbá: nem mindig ismerték fel azokat a szerzőket, akik az utókor felől is időtállóan bizonyulnak, illetve sokszor épp a jelentéktelenebbeket emelték ki figyelmükkel – bár ezt valószínűleg minden kortársakról véleményt alkotó szövegnek, lapnak, kötetnek, kortárs gondolkodónak felróhatná az utókor. Szegedy-Maszák szerint „Ignotus fordítóként is inkább a tegnap ízlésének tett eleget, amikor Verlaine, Keller s Byron átültetésére vállalkozott. A tizedik szám »Figyelő« rovatában olvasható vitacikke azt sejteti, hogy értékrendjével a munkatársak egy része nem tudott azonosulni.”⁵¹ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy már az első évfolyam megteremtett egy olyan – ugyan alakulóban lévő – hagyományt, amely világosan megmutatja, hogy a Nyugat a nemzetközi (világirodalmi, „kozmpolita”) szemléletet részesítette előnyben, sőt, a hazai polgári kultúra ilyen irányú megteremtőjévé lépett elő, teret adva nem csupán az irodalomnak, de a társművészeteknek is. A Nyugat önidentifikációja szerint szépirodalmi és kritikai folyóirat, de se nem kizárólag magyar, se nem világirodalmi tárgyú lap. Nemigen volt a múlt századelőn másik magyar nyelvű folyóirat, amelyekben épp annyira igyekeztek hangsúlyozni a világirodalmat, mint a határokon belüli irodalmat. „Komoly elszánást, nemzeti s idegen értékek iránti elkötelezettséget igénylő törekvésünkben a Nyugat szellemének ébren tartása lehet a fő támaszunk.” – írja tanulmánya zárásában Szegedy-Maszák Mihály,⁵² mintegy összefoglalva ezáltal röviden és tömören a Nyugat szellemiségét: nemzeti és idegen értékek iránti elköteleződést.

A folyóirat harminchárom évfolyamát Szegedy-Maszák Mihály szakaszolta és elemezte a már idézett tanulmányában, a Nyugat Kiadóról azonban nem ejtett szót, pedig az – még ha változó háttérrel és feltételekkel is – az első évektől szerves része volt a Nyugatnak mint „brandnek”. Ez a kiadó az első Magyarországon, amely programszerűen kortárs külföldi szerzőket is megszólaltatott, de a korábbi klasszikusok fordítását és megjelenését is pártolta. A könyvek kiadásának elsődleges célja a folyóirat előfizetői számának, és ezzel egyenes arányban a bevételeknek a gyarapítása volt, illetve a lapban már publikáló, jó szerzők megtartása, reklámozása. Az első részvényfelhívás 1910 elején, Budapesten lett kibocsátva, a tervezett cégforma a Nyugat Könyvkiadó Részvénytársaság nevet kapta.⁵³ „A részvénytársaság létrejötte után valóban fellendült a könyvkiadás. Már a szeptemberi második számban meghirdették a Nyugat név nélküli könyvsorozatát. [...] Emellett kialakult a megjelentetendő művekből Fenyő Miksa és Hatvány

50 *Uo.*, 56.

51 *Uo.*, 56.

52 *Uo.*, 70.

53 Részletesebben lásd: BUDA 2000. Lásd a 4. számú dokumentumot.

Lajos együttes szerkesztése alapján a Nyugat könyvtár terve is.⁵⁴ Utóbbi azonban nemsokára sértődött el akarta adni a részvénytársaságot, s „a szerkesztőség tagjai kénytelen-kelletlen vevő után néztek, párhuzamos tárgyalásokat folytatva egyes nagy kiadókkal (Révai Testvérek, Franklin Társaság, Athenaeum) és egyes szerzőkkel is.” Az első próbálkozások nem voltak sikeresek, az Athenaeum például csupán egy harminc kötetes közös regénysorozat tervét vetette fel, amely „fele-fele arányban eredeti és fordított művekből állt volna.”⁵⁵ A Révai aligazgatója, Magyar Mór vállalta volna a segítséget a tőke emelésével, de számos olyan feltételt szabva, amelybe aztán végül nem mentek bele a szerkesztők. Eközben a folyóirat változatlanul hirdette hasábjain a régi és az új kiadványokat, azok megrendelési lehetőségét. Magyar Mór 1911-ben mégiscsak szerződött, létrejött „A Nyugat könyvei” című, reprezentatív sorozat hazai és külföldi szerzők munkáiból, többek között Ady és Flaubert kötetével. Az 1911. október 1-i Nyugat-szám olvasói tájékoztatása szerint „érdekes speciális számot hoz már a közeljövőben a NYUGAT. Éspedig: [...] egy külföldi számot, mely a legkiválóbb külföldi esszéírók és kritikusok dolgozatait hozza”, illetve a következő számba Verlaine és Mallarmé verseit (Szabó Dezső fordításában) ígérik.⁵⁶ A Hatvany–Osvát nézeteltérés azonban nem csitult, Ignotus békítő szándékkal ilyen és ehhez hasonló megszólításokkal, elköszönésekkel keretezte Hatvanynak írt hosszú leveleit: „Drága Fiam”, „Drága Laczikám”, „Drága Laczim”, „Ölel szeretettel”, „Sok szeretettel”, „Ölel igaz barátsággal”. 1911 végén így zárta levelét: „Laczikám: légy okos és jó, és akard, hogy ne történjék szakítás, és akkor nem lesz.”⁵⁷ A szakítás azonban elkerülhetetlenné vált, a párbaj Magyar idegeire is hathatott, mivel 1912. január 13-án, Móricz Zsigmond pisztolyával főbe lőtte magát. A Nyugatnak megint újratervezésre volt szüksége. Ady Endre Hatvany Lajosnak írt levelében néhány hónappal később, így kommentálta a történeteket:

Tudtam, hogy velem is nélkülem fognak [Osvát és Fenyő] dönteni. Döntöttek: átveszik a Nyugat-ot, viszik az álalunk könnyedén, de jól megjósolt csúfságos bukás felé. [...] Fenyőnek, Osvátnak könyörtelen tömör móddal elmondtam szemükbe vágva minden elmondandót. Most azután halasztást kértek az átvételre pár napot. Ignotus került... Követelésekre holnap beszélgetni fogunk. [...] Képzeld, Osvát az ő szópós bizalmasai előtt azt hirdeti, hogy engem anyagi érdekek vezetnek ellenük.⁵⁸

Hatvany távozása után, ahogy az előbbi levélből is kiderül, a folyóirat és a részvénytársaság, amely gyakorlatilag a Nyugat Nyomdát jelentette, különvált egymástól. Anyagi biztosíték nélkül „a folyóirat még jobban rászorult az olvasókö-

54 Uo., 26–27.

55 Uo., 32.

56 Nyugat 1911. október 1., 505–600.

57 Ignotus–Hatvany Lajosnak, 1911. december 23., lásd: HATVANY 1967, 143.

58 Ady Endre–Hatvany Lajosnak, Budapest, 1912. június, lásd: HATVANY 1985, 89.

zönségre⁵⁹ (és továbbra is a közvetlen, ám beleszólást nem kívánó támogatókra),” emiatt külföldi regények első magyar közlésével akartak próbálkozni, „amit 1914 január elsejei számukban jelentettek be.”⁶⁰ A Nyugat könyvtár egyik sorozatát egyébként is fordításokból tervezték korábban felépíteni. John GALSWORTHY *Egy udvarház* című regénye ebben az évben jelent meg, – ([66.]) –, a januári számban hirdetett Flaubert-regény (*Education sentimentale*) „és a Galsworthy-fordítás végén jelzett Charles-Louis Philippe-mű, a *Bubu de Montparnasse* mégsem került kiadásra”,⁶¹ aminek részben a világháború kitörése lehetett az oka.

A Nyugat Kiadó első könyvei 1909-től láttak napvilágot, világirodalmi kötetek 1910-től jelentek meg: a Nyugat könyvtár sorozatának darabjai közül az Arthur SCHNITZLER-színmű – *Az élet szava*, ([207.]) –, Frank WEDEKIND novelái – ([248.]) – és Maurice BARRÈS *Erzsébet királyné, a magányosság császárnője* – ([36.]) – című kultuszprózája. 1911-ben Kleist vagy Maeterlinck mellett például Flaubert-könyvet jelentettek meg – utóbbi 1904-ben jelent meg Ambrus Zoltán fordításában, s hét évvel később A Nyugat könyvei sorozatban is közreadták, ([127.]), ([152.]), ([60.]).⁶² 1912-ben publikálták Sigmund FREUD *Pszichoanalízis* című munkáját – ([60.]) –, illetve a részvénytársaság másik fele, a Nyugat Nyomda bér munkája volt *Andersen legszebb meséi* – ([252.]) – és Vilmos [Wilhelm] BUSCH *Marci és Miska* című humoros története – ([266.]).

A Nyugat Nyomda 1913-as bér munkái között szerepelt Daniel DEFOE *Robinson Crusoe*-ja, *Az ezeregy éjszaka meséiből* és a *60 mese jó fiúk és leányok számára* című könyvek – ([277.]), ([283.]), ([309.]) –, mindhárom Koltai Virgil fordította le, pontosabban ő dolgozta át a magyar ifjúság számára. Meg kell jegyezni azonban, hogy ezek nem új kiadású munkák voltak, a kilépett bencés szerzetes, tanár, irodalomtörténész, költő és műfordító Koltai – aki a századvégen a Győri Híradó, majd rövid ideig a Nők Lapja szerkesztője is volt – 1907-ben elhunyt. A fenti műveket 1897-ben publikálta, ő magyarította, dolgozta át a múlt század utolsó éveiben *Gulliver utazását* (Swift-Fehleisen után) és *Münchhausen báró csodálatos utazási és kalandjait* is (Höcker Oszkár után) is.⁶³ Mint a jelzések mutatják, mind-egyik „valaki után” készült, ami annyit jelent – a korabeli szokásnak megfelelően –, hogy az ifjúság számára eleve átírt német változatot fordították és dolgozták

59 Fenyő Miksa egy 1913. július 15-i, Hatvanyinak írt leveléből – Ignótus várható nyugatra költözése miatti kalkuláció apropóján – lehet tudni, hogy akkor 1.600 előfizetője és 500 egyes vásárlója (télen valamivel több) volt a Nyugatnak; Fenyő Miksa–Hatvany Lajosnak, Budapest, 1913. július 15., lásd: HATVANY 1967, 177.

60 BUDA 2000, 52.

61 *Uo.*, 53.

62 1911-ben jelentek meg, szintén a sorozatban: Herman BANG *A fehér ház*, Antonio FOGAZZARO *Szétfoszlott idillek. Ófelsége látogatása*, Karl SCHÖNHERR *Hit és szülőföld*, Ernest RENAN *Az akropoliszi ima. Zsidó faj, zsidó vallás. Henriette néném*, Alfred CAPUS *A kalandor*, ([32.]), ([61.]), ([208.]), ([203.]), ([45.]). 1909-ben adták ki Gottfried KELLER *Zöld Henrik* című regényét, amely 1911-ben lett A Nyugat könyvei sorozat egyik darabja, ([125.]). Valamikor 1911 és 1916 között jelent meg a *Harcz az indiánokkal* című elbeszéléskötet, ([307.]). Lásd még a 17. számú dokumentumot.

63 Továbbá 1913-as kiadású Alphonse DAUDET *Numa Roumestan. Tartarin két regénye*, ([276.]).

át a magyar fiatalok számára, tehát ezek a művek meglehetősen távol kerültek az eredetiektől nyelvi, de sokszor még tartalmukban is. Ez a Nyugat számára, saját koncepcióját tekintve is visszalépésként lenne értékelhető, csakhogy ezeknek a kiadványoknak már nem volt közük a laphoz. Előállítójuk és/vagy kiadójuk az első Nyugat Részvénytársaság maradéka volt, az egykor Révai és Salamon nevet viselő Nyugat Nyomda, amelynek bevételnövelő bémunkái voltak, mivel a hasonló témájú, feldolgozású olvasmányok iránt volt kereslet.

1913-ban a Nyugat hasábjain termékeny párbeszéd alakult ki Edgar Allan Poe fordításáról, *A holló* legújabb magyarítása okán, amelyet Kosztolányi vitt véghez. A cikket Elek Artúr jegyzi (aki már három évvel korábban tanulmányokat közölt Poe-ról), a választ Kosztolányi írta.

1914-ben újranyomták a nagy sikerű *Bovarynét*, s ez év folyamán publikálta a Nyugat Nyomda Benedetto Croce: *Esztétikáját*, ([269.]).

Az első-második korszak nyugatosai elsősorban formahűségre törekedtek műfordításaik során, a metrika, a szótagszám és a rímek fontosságát hirdették. Az első években leginkább a német nyelvű irodalom hangsúlyos (a szonett tekintetében Rilke neve megemlíthető, akiről Kosztolányi 1909-ben írt cikket), majd elkezdnek publikálni az angoloktól/ról és a szomszédos országokbeliektől/ról, persze olasz vagy francia nyelvű irodalom is felbukkan. Egy-egy Nyugat-cikk általában nemcsak a tárgyául választott szerzőt ismerteti, hanem igyekszik a műveit kontextusba is helyezni, összehasonlító szempontokat működtetni. Babits 1912-es, *Dante fordítása* című műhelytanulmánya is ilyen, amely általános fordítói programot nyújtva, a tartalom és forma kettősségének szükségét taglalja.

1909 elején jelent meg először a Nyugatban Baudelaire-fordítás, Babits Mihály interpretálásában. A Nyugat Baudelaire-ről 1910-ben közölt ismét anyagot: Tóth Árpád egy Baudelaire-t „másodrendű poétává” lefokozó francia kritika kapcsán (Émile Faguet írása) írta meg védőbeszédét. A Nyugat ezek után 1915-ig nem publikált több Baudelaire-t, akkor jelent meg Kosztolányi híres, *Baudelaire és a belgák* című, a belgákon élcelődő cikke. Ezek után 1916–17-ben összesen hét Baudelaire-versfordítást hoz a lap, egyet Babbitstól (*Idegen versek* főcím alatt) és négyet Tóth Árpádtól – ebből két szonettet *Fordítások régi és új költőkből* megjelöléssel –, továbbá kettőt Havas Gézától: *Két Baudelaire-szonett a halálról*. A világháború a Nyugatra nemcsak cenzurálisan, hanem tematikailag is hatást gyakorolt: a front és a halál témái köré koncentrált, s talán felerősítette a franciák, s ezen belül a Baudelaire körüli diskurzust. Emellett az sem utolsó szempont, hogy a háború és annak utánérzete elősegítheti a kötött formák iránti igény fellángolását (a külső világ instabilitásával szemben a belső megnyugvágként is szolgálható rend konstitutumát).⁶⁴ A háborúnak konkrét, az újságok tartalmi szabályozására kiterjedő hatása is volt. Az angol és a francia műfordítások folyamatos közlése jelezte a lap olvasói számára, hogy a Nyugat nem foglal állást, nem tesz különbséget a világháború résztvevői között nyelvi, kulturális szempontból. Ennek kö-

64 Lásd erről: PATAKY 2021, 87–97, különösen: 94.

vetkezményeképp – cenzurális tiltás miatt – az 1916. október 16-i Nyugat-szám egyes oldalai csupán üres lapokkal jelenhettek meg.⁶⁵ Ahogy 1915-ben, 1916-ban is csak német nyelvű irodalom fordítását jelentette meg a kiadóvállalat, illetve az 1916-os év végén, de már 1917-es dátummal jelent meg a Nyugat Szépirodalmi Szemle kiadásában, A Nyugat folyóirat könyvei sorozat ötödik darabjaként BARBEY D'AUREVILLY *A karmazsin függöny* című novelláskötete, ([33.]).

A háború alatt Babits elsősorban irodalomtörténeti tanulmányaival foglalkozik. 1916-ban írja *A magyar irodalom helye a világirodalomban* című tanulmányát, valamivel előbb (talán 1913-ban) születik a *Magyar irodalom* című írása, amely az *Irodalmi problémák* című kötetében jelenik majd csak meg – ennek előszava szerint ez a szöveg „a Műveltség Könyvtárának a *Világirodalom* című kötete számára” készült. Babits 1917 februárjában, a reklámok szerint „előadást tart a világirodalom költőiről az Urániában, és Paulay Erzsí szavalja majd a tárgyalt verseket”.⁶⁶ 1917. szeptember 16-án Schöpflintől jelenik meg recenzió Babits könyvéről, akiről azt írja „Világirodalmi tájékozottsága szinte kivételes, a régi görögöktől a mai legújabbakig alig van nevezetesebb jelenség, amelyet ne ismerne”.⁶⁷

1918 tavaszán, még a háború alatt adták ki a *Peer Gynt* című Ibsen-művet, majd szeptemberben Balzac novelláit (*Igön fura kis istóriák, az kiket az néhai jó – urnak frantzuz eredetijéből magyari nyelvre fordita Geyza deák*), ([88.]), ([31.]).

A folyóirat a háború alatt is fennmaradt, de jelentős példányszámcsökkentéssel tudott megjelenni, és elszaporodtak benne a politikai, illetve az orosz tárgyú írások.⁶⁸ A könyvkiadást elsősorban az anyagi okok vetették vissza, és például a háború alatti korlátozottan felhasználható papírmennyiség.⁶⁹ 1916-ban jött létre az Újságpapír Központ, amely szétosztotta a rendelkezésre álló papírt.

65 Üresen maradtak az 538–544. oldalak, a közlemények címe a borítón sincs feltüntetve, csupán az üres helyük látható.

66 Lásd: Pesti Napló 1917. február 11., 20.; Független Magyarország 1917. február 13., 4.

67 SCHÖPFLIN 1917B.

68 Szabolcsi Miklós 1972-ben úgy fogalmazott egy Nyugat-konferencián, hogy „a Nyugat eleinte hagyományosan franciás tájékozódása mellett – itt főleg Gyergyai Albertet kell kiemelni – az első korszakban erősebb az oroszos tájékozottság, amely később csökken; majd a harmincas évek végén Halász Gábor jóvoltából az angol felé tájékozódik. Majd mindig hiányzik belőle a német szellemi élet felé való intenzív érdeklődés és majdnem végig a szomszéd népek hangja.”, lásd: SZABOLCSI 1973, 168. Kulcsár Szabó Ernő hívja fel ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a „hetvenes évek hazai modernségkutatásának uralkodó paradigmája itt némileg elváltotatja a lapban mutatkozó statisztikai arányokat (is). Mert nem pusztán azt hagyja figyelmen kívül, hogy Gyergyai csak 1920-ban publikál először a Nyugatban (akkor is a svájci német Spittelerről...). Azt is, hogy az első évfolyamokban nincs igazán nyoma a franciás orientáció szorgalmazásának, sőt, a többé-kevésbé kiegyensúlyozott arányokon belül a francia kultúra képviselete nem hangsúlyosabb a németénél.”, lásd: KULCSÁR SZABÓ 2009b, 142.

69 *A m. kir. minisztérium 1916. évi 734. M. E. számú rendelete a rotációs újságpapír forgalmának felhasználásának szabályozásáról*, lásd: MRT 1916, 122–128. (Tisza István írta alá.) Lásd még: PATAKY 2020.

A lap és a kiadó az 1920-as években

A világháború és az átalakuló részvényes-céges háttér következtében kevés kötet jelent meg tehát a háború idején, de az azt követő években, 1919 és 1929 között még kevesebb: összesen hat könyv, ebből egy második kiadás, és közülük egyik sem világirodalmi mű. (1931-től lendül fel majd ismét a Nyugat könyvkiadása, a *Mai külföldi dekameron*-kötetekkel – ezekről a következő fejezetben lesz szó.)

1919 novemberében jelent meg Babits vallomás értékű írása, a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben*, amelyet augusztusban kezdett el írni, és amely a Nyugat újraindulásakor annak első, programadó közleménye volt. Az esszében reflektál a Kisfaludy és a Petőfi Társaság jogtalannak tartott politikai átvilágítására (miszerint megvizsgálják a tagok diktatúra alatti viselkedését), ennek aztán évtizedekre kiható következményei lettek Babits és a Nyugat megítélése tekintetében. (Az esszé, annak ellenére, hogy számos vitát szült, tíz év múlva, igaz, részben átdolgozva, könyvben is megjelent.) Érdemes megemlíteni, hogy ekkor Babits már nyugdíjazott gimnáziumi tanár volt, 1919-ben azonban újra vállalt oktatást – ugyan év elején lángra lobbant a hír, hogy Beöthy Zsoltot nyugdíjazták, és a helyére Babits fog kerülni az esztétikai tanszékre, és ez napilapokban is megjelent, Babits gratulációkat is kapott, azonban ez minden bizonnyal álhír volt –, ami annak (is) köszönhető, hogy számos korábbi professzort eltiltottak a munkától. A tizenhat új, tavasszal felkért előadó egyike Babits volt, heti négy irodalomelméletet és heti két Ady-szemináriumot vállalt, az indexeket Négyesy László (az egyik eltiltott professzor) helyett írta alá, hivatalos kinevezése május 2-án történt meg, amit augusztus 17-én érvénytelenítettek.⁷⁰ Később „felelnie” kellett azért, hogy a kommün alatt tanári állást vállalt.⁷¹ Tehát ekkor belpolitikai harcok is súlyosbították a Nyugat és Babits helyzetét, aki úgy fogalmazott a fent említett, 1919-es írásában, hogy „Jobb volna menni már Tásmániába – és valóban, oda kell menni, hogy megéljünk; – mert itt, ki tudja, mi vár ránk? [...] ez várja Magyarországon »az emberélet

70 Erről részletesebben lásd: KOSZTOLÁNCZY–NEMESKÉRI 2016.

71 „annak idején betegség címén kértem nyugdíjaztatásomat, a proletárdiktatúra szerveitől mégis elfogadtam ezt az alkalmaztatást. Legyen szabad itt arra hivatkoznom, hogy ezt kénytelenségből tettem. Hisz abban az időben számos nagytekintélyű és makulátlan nemzeti érzésű férfiú, akik ellen később sem lehetett bárminemű kifogást emelni vagy eljárást indítani, kényszerült hasonló módon engedni az erőszaknak. Ismert, exponált nevem különösképpen főlhívta volna a figyelmet ellenszegülésemre, melyet a hatalom birtokosai nem haboztak volna a legterrorisztikusabb eszközökkel megtorolni. Egyébként kinevezésemet a proletárdiktatúra szervei csak foganatosították, ez már a proletárdiktatúra kitörése előtt elő volt készítve, sőt erre vonatkozó hírek már a napilapokat is bejárták. [...] Ami a fölhozott súlyosbító körülményt illeti, arra nézve csak annyit vagyok bátor megjegyezni, hogy kinevezésem idején minden jövedelem nélkül állottam, miután az összes folyóiratokat, ahova dolgoztam, betiltották. Pedig csak abból éltem, amit dolgoztam, hisz tanári nyugdíjam ezidőben a pénz romlottsága folytán oly csekély volt, hogy a megélhetés szempontjából tekintetbe sem jött.” – fogalmazott a fegyelmi bizottság 1927. február 15-i ülésén, lásd: JANKOVICS 2001, 196–198.

útjának felén«, aki igazán komoly kultúrát mert csinálni (Dantét is fordította, és Shakespearet többek közt) egy fél életen át! Mennyivel jobb volna menni csakugyan Tasmániába – szabad földre, mely csak munkát kíván, és nem frázisokat”.⁷²

Babits elképzeléseinek erősödése először 1925-ben volt érzékelhető, amikor az olvasható a folyóiratban megjelent, *A Nyugat új korszaka* című ars poétikában, afféle szerkesztői üzenetben, hogy a koncepcióváltásra, pontosabban bővítésre lehet számítani:

A Nyugat elfogulatlan és szigorú kritikával akarja kísérni az irodalom és a többi művészet művelőinek munkáját [...] *ugyanazzal a mértékkel kell mérnünk a magyart, mint a külföldit*, éppen mert a magyar irodalmi, képzőművészeti és zenei alkotás a legjelentékenyebb európaival vetekszik.⁷³

Az 1889-ben, Kiss József által alapított Hét című folyóirat megszűnése (1924) utáni irodalmi szerveződésekben, újjáalakuló irodalmi identitásokban – mint azt Kosztolánczy Tibor kimutatta⁷⁴ – fontos hívószavak lesznek a *fejlődés*, az *idegzet* és a *lélek* terminusok, amelyek alátámasztják, hogy „a magyar modernség vezérfogalmi jelentős százalékban egybehangzanak az európaiakkal, még ha karakteres eltérés mutatkozik is közöttük.” – írja Kulcsár Szabó Ernő.⁷⁵

Dióhéjban a folyóirat utolsó évtizedéről (1930–1941)

Osvát halála után három évig Babits és Móricz együttes, a közleményeket egymás között felosztó szerkesztése szabta meg az egyes számok tartalmát. 1933-ban (ismét) anyagi válságba jutott a folyóirat, s Móricz nem akart tovább kockáztatni, szerkesztői címéről lemondva átadta a „süllyedő hajót” Babitsnak. A neve ideiglenesen, egészen 1936-ig a főmunkatársaké között maradt, írást azonban többé nem adott a lapnak.

Babits elképzeléseinek erősödése ezekben az években tapasztalható: az utolsó évtizedben, Osvát korábbi gyakorlatától eltérően, tágabb horizontot kap a világirodalom, illetve a kritikai szemlélet. Az utolsó időszakban Babits neve minden eddiginél jobban összeforrt a Nyugattal, szerkesztési preferenciáinak következtében a folyóiratban a próza háttérbe szorult a lírával és a kritikával szemben, az új, harmadik nemzedék tagjai között is jelentős számú költő volt (Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Vas István stb.). Megújult a Könyvről könyvrevorot. „A hangsúly ekkor megváltozott: egyfelől a Nyugatnak mint a korabeli irodalmi életben mérvadó, bár többfelől támadott lapnak a szerkesztőjeként saját véleménye, kritikája kanonizáló erővé lett – még ha nem akarta, akkor is, és a

72 BABITS 1919, 924.

73 *A Nyugat új korszaka*, 1925. szeptember, 213–214. Kiemelés tőlem. P. A.

74 KOSZTOLÁNCZY 2002.

75 KULCSÁR SZABÓ 2009B, 138.

vele polemizáló hangok ellenére is, másfelől írásaiban erősebb lett és erősödött a politikai, ideológiai különbségtevés, vagyis modernitás és nemzeti identitás kérdései kikerültek az irodalomesztétika kizárólagos hatóköre alól.”⁷⁶

A Nyugat 1935-től kétheti folyóiratból havilappá vált. Tartalmilag az alábbi változások történtek: már 1930-ra látványosan emelkedett a Nyugat hasábjain a magyar és a világirodalmi művekről szóló recenziók száma, Babits nemzeteke, nyelvek szerint is felosztotta a Figyelő-rovatot (amerikai, angol, francia, spanyol irodalom). Megnőtt az elsődleges irodalomról szóló recepciók száma. A fordítások hangsúlya áttevéődik a könyvekre: kevesebb önálló fordítás van a lapban, de megjelennek olyan könyvek, mint Proust vagy Gide regényei, és bár a megjelenésig nem jut el, tervben volt például Joyce fordítása is.⁷⁷ A szerzők inkább az egyes nemzeti irodalmak bemutatóiként jelentek meg. A Nyugat – saját identitását erősítendő – például 1935-ben az alábbiakat tüntette fel levélpapírján: „NYUGAT / az egyéges magyar irodalom harcosszervezete”, illetve: „Nyugat-könyvek / az új magyar és külföldi / irodalom elit-művei”.⁷⁸

A Nyugat könyvkiadóként korábban a régebbi irodalmak fordításait sem vetette meg (lásd például Elek Artúr Poe-kötete, vagy a Balzac-fordítás), Babits szerkesztővé válásától kezdve viszont fellendült a naprakész fordítások sorsa (például: Proust, oroszok). Maga Babits is lefordította egyébként Poe több versét (pl. *Himnusz, Álomszág, Lee Annácska*) és elbeszélését (pl. *Az elveszett lélegzet, Morella, Ligeia, A perverzió démona*), amelyek nagy részét a Nyugat folyóirat publikálta az 1930-as évek előtt. Itt hozták Elek Artúr fordításában Poe-verseit 1909-ben, majd szintén azévkben Babits említett versfordításait. A *holló* sokáig fenntartotta az érdeklődést: 1913-ban közölték Kosztolányi fordítását és Elek Artúr erre reagáló értekezését, 1918-ban Csillag Imre fordítását, 1920-ban Harsányi Zsolt fordítását, 1923-ban Tóth Árpád fordítását, a verset aztán maga Babits is lefordította, de azt nem a Nyugatban, hanem a Pesti Naplóban publikálta 1926-ban.

A világirodalom az értekező írásokban is megjelent, legjobb példa *Az európai irodalom története*, ehhez hasonló, összefoglaló munkát Babits előtt senki nem írt; átdolgozott, végleges, kiérlelt szövege 1936-ban jelent meg. Babits ugyanakkor folyamatosan hangsúlyozza a magyarság, a magyar nyelv és irodalom fontosságát, például az *Erdélyi csillagok* című, 1935-ös cikkében a következőképpen: „elszomorít az, hogy magyar írók védekező csoportban tarthatnak össze a magyar kritika ellen, s kivált még, hogy erdélyi írók a magyarországi kritikában külföldről jött támadást láthatnak. »Külföld« politikai fogalom; a kultúrának semmi köze az országhatárokhöz. Ahogy már mondtam: magyar irodalom csak egy van, egyetlen föld, melynek talaja a magyar nyelv”.⁷⁹

76 Lásd erről: MAJOR 2020, 67–75.

77 Lásd a 161. számú dokumentumot.

78 Babits Mihály és Török Sophie–Gellért Oszkárnak, Budapest, 1935. szeptember 7., lásd: BUDA-PATAKY 2017, 269.

79 BABITS 1973, 259–260.

1934-ben jelent meg a *Mai francia dekameron*, 1935-ben a *Mai német dekameron*, a *Mai angol dekameron* és a *Mai amerikai dekameron*, ([156.]), ([158.]), ([154.]), ([153.]). 1936-ban látott napvilágot a *Mai orosz dekameron* és a *Mai japán dekameron*, ([159.]), ([157.]). Ezekről részletesebben Buda Attila és Borbás Andrea jegyez tanulmányt *A Nyugat Kiadó egyik sorozatáról* címmel, ebben olvasható, hogy a sorozat megszületésének a gazdasági érdek mellett volt egy közvetlen előzménye is, méghozzá a Nyugat megváltozása, 1930-tól ugyanis az eddiginél módszeresebben közölnek világirodalmat:

Az 1930-as évfolyam első számától kezdve ugyanis megváltozott a lap Figyelő-cikkeinek struktúrája. Bár megmaradt a rovat írásainak tájékoztató-bemutató jellege – ebben különböztek a megértést segítő tanulmányoktól –, de hangsúlyozottabb lett a világirodalom jelenléte. Az 1930-as évfolyam első kötetében külön rovatalcím alatt olvashatók az angol, az amerikai, a francia, az északi (norvég), a német és az olasz, a második kötetben az amerikai, az angol, a francia, a lengyel, a német, az olasz, a szláv (cseh, szlovén; mindkettő német fordítás alapján), az 1931-es évfolyam első kötetében pedig az amerikai, az angol, a dán, a francia, a német, az olasz és a spanyol irodalom szerzőiről és műveiről szóló ismertetések. Mindez *Az európai irodalom története* lapjain is megmutatkozó szemléletet mutatja, amelynek egyik legfőbb következtetése a nemzeti irodalmak világirodalomká váló egysége.⁸⁰

Mindennek szándéka a Babits–Gellért-levelezésből is jól látható, Babits kifejezetten rovatként utal az angol szerzők művei köré csoportosított írásokra már az 1930 nyarán írt levelekben.⁸¹

A harmincas években a Dekameron-sorozaton túl megjelent továbbá ILF és PETROV *12 szék* című regénye, Lidia SZEJFULLINA *Egy kuruzsló élete* című regénye, Nizsinszkijné Nizsinszkij-életrajza – ([93.]), ([218.]), ([190.]) –, és azt sem szabad elfelejteni, hogy a Nyugat kiadásában jelentek meg olyan könyvek, mint ILLYÉS Gyula *Oroszország. Uti jegyzetek* című kötete 1934-ben, vagy épp FENYŐ Miska *Hitler* című könyve szintén 1934-ben, amely még csak nem is irodalmi tárgyú (de volt már hasonlóra példa, ilyen a már említett *Pszichoanalízis* is Freudtól, két évtizeddel korábban).

A harmincas évekre a Nyugatban tehát végbemegy egy lassú, de markáns változás, eloldódás az ignotusi szemlélettől, „Babits főszerkesztői periódusára már fokozatosan egy olyan műveltségi humanizmus eszméjének irodalmi képviselője vette át a fő szólamot, amelynek nemcsak a történeti dimenzionáltsága, hanem a fenomenológiája is jobban megfelelt saját, keresztény kultúrából származtatott szellemi műveléseszményének. [...] Babits számára a hagyomány elvi megelőzhetlensége viszont [Ignotussal szemben] azt jelenti, hogy nélküle a mindenkori jelen még az önmegértés elemi lehetőségétől is meg van fosztva.”⁸² Babits azt az

80 BUDA–BORBÁS 2020, 332.

81 Babits Mihály–Gellért Oszkárnak, Budapest–Esztergom, 1930. június 2. előtt; Babits Mihály–Gellért Oszkárnak, Esztergom, 1930. július 5. után, lásd: BUDA–PATAKY 2017, 61., 93.

82 KULCSÁR SZABÓ 2009A, 52.

elvet képviselte – amely azonban csak az utolsó években érzékelhető jobban a Nyugat koncepciójában is –, hogy az európai, görög-római hagyomány nem valamiféle idegenség fenntartása, hanem éppen ellenkezőleg, saját gyökerünk, saját múltunk és kultúránk alapja is.

Végül egy példa: a Weltliteratur-fogalmat megalkotó Goethe recepciója

Érdemes egy markáns példán keresztül áttekinteni, miként alakult a recepció. Goethéről a Nyugat folyóiratban 1909-ben jelent meg először írás, pontosabban egy Magyar Színházbeli Faust-előadásról, Fenyő Miksa tollából. A következő évben Bárdos Artúr írt róla *Goethe, a rendező* címmel, továbbá Babits *Két fordítás* című bírálatában (Goethe *Torquato Tasso* című művének Csengery János-féle fordításáról), Füst Milán pedig a Nemzeti Színházban látott Faust-előadásról írt kritikát. 1911-ben Szabó Dezső írt róla, pontosabban Barabás Ábel Goethe-könyvéről (a Franklin adta ki 1911-ben a *Költők és írók*-sorozatában). 1912-ben Ferenczi Sándor publikált róla *Schopenhauernek Goethehez írt egy levele, pszichoanalitice nézve* címmel. Látható tehát, hogy az első öt évfolyam írásai tulajdonképpen csak érintőlegesen foglalkoztak Goethével vagy a műveivel, az első fordítás vagy tanulmány még néhány évet váratott magára.

Ezután öt évig semmi nem jelent meg Goethéről, már három éve tartott a világháború, amikor 1917-ben publikálták aztán *Az Isten és a bajadért* Tóth Árpád (újra)fordításában. Újabb néhány éves kihagyás után, immár a háború után, 1920-ban Kosztolányi közölt részletes tanulmányt a szerző egyik verséről (*Ein gleiches* című, [Über allen Gipfeln]-kezdetű versről), kiemelve a hangzás, a verstest fontosságát: „A test a vers szövege, a betűivel és hangjával, amint előttünk áll. Lelkiismeretes orvosok módjára először megvizsgáljuk ütőereit, az ütemét, a szívhangjait, melyek majd eláruhlják a vérmérsékletét, a szemét, hogy megértsük miért oly titokzatos a tekintete.” Jelzi, hogy a verset eddig Szász Károly, Dóczi Lajos és Spóner Andor ültette át magyar nyelvre, s a műfordításokat is elemzi, végül megadja a saját magyar változatát. A Nyugat következő számában közli Gellért Oszkár hozzászólását, továbbá az előbbi vers Gellért általi fordítását, illetve az övéen kívül közlik aztán Kabos Ede, Kardos István, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád és Pásztor Árpád fordításában ugyanezt a verset, amely körül tehát mint „a lefordíthatatlan szépségű Goethe-vers”⁸³ körül kialakult egy izgalmas vita – ez persze épp annyira szólt a műfordítás nehézségeiről és a német nyelv szépségéről, mint Goethe dicsőségéről. „Goethe recepciója Kazinczy Ferencsel elindult a magyar irodalomban, aki fordított tőle verset, színdarabot is, és azt a „tisztá ízletű» klasszicizmust jelöli meg Kazinczy ideáltípusként, amelyet Goethe költészetének tanulmányozása közben, Goethe lírai versei fordításakor ismert meg tüzetesebben.”⁸⁴ Rajta keresztül

83 PÁSZTOR 1920, 445.

84 FRIED 1989, 233.

tehát beépült már a goethei hatás a magyar irodalomba, de a nyugatosok idején afféle újrafelfedezés történt, bár a „siker” nem volt osztatlan, hiszen Ady Hunn, új legendájába ekképp íródott bele: „Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja, / Hogy tempóz Arany s Petőfi hogy istenül.” – ami ugyanakkor még negativitásában is azt hirdeti: ez a kánon, amelyhez viszonyulni kell.

A következő évben, 1921-ben Szabó Lőrinc ír Babits Goethe-fordításáról (*A Napló*), és közlik a *Lelkemben lágy, ifjú bánat...* című verset Csöndes Pál fordításában. 1922-ben Thomas Mann *Goethe és Tolsztoj* című írása jelenik meg (továbbá Mann *A varázshegy* című, készülő regényéből is közölnek részletet Kosztolányi fordításában, amelyet Mann az év eleji fővárosi felolvasóestjén mutatott be). Ezután újabb három évre „elfelejtődik” Goethe, 1925-ben közlik Harsányi Zsolt írását (*Kozma Andor Faust-fordítása* címmel), és ismét többévi szünet után: 1929-ben jelenik meg Babits fordításában az *Iphigenia Taurisban* – az a színdarab, amellyel már Kazinczy is küzdött, fordítása töredékben maradt ránk, és amelyet először Kis János fordításában publikáltak (a Magyar Tudós Társaság adta ki 1833-ban). Babits tehát csaknem száz évvel későbbi fordítása több mint időszerű volt, még úgy is, hogy közben megjelent Csengeri Jánosé 1890-ben, amelyet folyamatosan újranyomott a Franklin. Az ötfelvonásos darab Babits fordításaként végül szintén a Franklin Társulat kiadásában öltött könyv alakot. Babits ugyanabban az évben, 1929-ben került a Nyugat folyóirat „élére”, és ekkor immár két éve a Baumgarten Alapítvány kurátora volt, az első díjakat 1929 januárjában osztották ki a „magyar születésű német író idegenbe szakadt kincses rokon”⁸⁵ végrendelete alapján. Ahogy Fried István írja: „a Nyugat egy ideje rendelkezik a kanonizálás képességével, a Baumgarten-alapítvány nyilvánvalóvá tette, hogy az állami hivatalosságtól függetlenül létezhet olyan, az irodalmi életben ropant tekintélyre szert tett intézmény, amely a szellemi elismerés mellett anyagi elismeréssel is jutalmazza azokat, akiket erre méltónak tart. Túlságos leegyszerűsítés volna, ha Babits Mihály ízlését jelölnék meg a díjazások »okául«: a babitsi ízlés lényegében nem függetlenedett a Nyugatban megvalósított irodalomértelmező stratégiáktól. S bár Babitsnak irodalmi-irodalom-»politikai« írásai alapján jól körvonalazhatók esztétikai elvei, s ezek szembeállíthatók például a Kosztolányiéival, majd a Halász Gáboréival, szerkesztési elveit tekintve a Nyugat az értékközpontúságra törekedett, igyekezett a kortárs magyar irodalom legfontosabb szerzőinek teret biztosítani.”⁸⁶

Nem feledte el megünnepelni a Nyugat például az 1916-os Shakespeare-évfordulót (bár az előző évfolyamokban is rendre, szinte kihagyás nélkül közöltek egy-egy Shakespeare-hez kapcsolódó szöveget).⁸⁷ Baudelaire körül már nem

85 BABITS 1929.

86 FRIED 1999, 574.

87 Babits maga írt *A Shakespeare-ünnephez* címmel köszöntőt, szonettjeiből és *A vihar* című darab egyik felvonásából fordításokat adott közre, de írt Shakespeare-darabokról Lengyel Menyhért vagy Schöpflin is.

volt ekkora felhajtás 1921-ben,⁸⁸ de 1932-ben, Goethe halálának századik évfordulójára úgy tűnik, figyeltek, bár ez éppen egybeesett a Nyugat fennállásának 25 éves jubileumával, tehát amikor közölték Thomas Mann *Goethe mint nevelő* című esszéjét, az az alábbi mottóval jelent meg: „A 25 éves Nyugatnak.” Furcsamód az utolsó közlés is 1932-es Goethétől/ről a Nyugatban, akkor hozza a lap négy versét Szabó Lőrinc fordításában: *Valami halk, gyermeki bánat, Proomeion, Mohamed éneke, Apámtól kaptam testemet*, ezután többé nem szentelnek neki önálló cikket, nem közlik fordítását. 1933-ban jelent meg Thienemann Tivadar a *Goethe und die Nachwelt* című munkája. (Ugyan nem a Nyugatban jelent meg, de több nyugatos lefordította a Humboldt által a legszebb német versnek tartott *Wanderers Nachtlied* című Goethe-verset, a nyolcsorost Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond és Szabó Lőrinc is *Vándor éji dalaként* magyarította – később lefordította Weöres Sándor és Tandori Dezső is.) A centenáriumra jelent meg egy háromkötetes Goethe-válogatás a gyomai Kner Izidor könyvnyomtató kiadásában, Szabó Lőrinc és Turóczi-Trostler József fordításában: *Az ifjú Goethe 1749–1776, A férfi Goethe 1777–1800, Az öreg Goethe 1801–1832. Antológia a költő öregkorának műveiből*. Külön elemzést igényelne, hogy 1932 után, tehát a lap utolsó évtizedében miért nem kerül egyáltalán fókuszba Goethe – és ez igazán a „németekhez”, a második világháborúhoz sem köthető, ami csak 1939-ben tört ki. A sokféle és nyilván komplex okok közül az egyik az lehet, hogy hangsúlyeltolódás történt: Babits ekkor (a harmincas évek elején-közepén) dolgozott a nagy irodalomtörténetű művén, saját világirodalmára koncentrált tehát, amelynek viszont szerves része volt Goethe.

A Nyugat Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság által 1934 júniusában megjelentetett, 1935-ben második, majd 1936-ban bővített, javított, végleges szövegként kiadott *Az európai irodalom története* című munka persze tárgyalja, sőt, ezekkel a szavakkal kezdődik:

Világirodalom: ez a szó valami egységet jelez. Nem egyszerűen az egyes nemzetek irodalmainak összességét. Azoknak a története olvasható külön-külön.

Nem szándékom lajstromba írni őket.

A világirodalom egységes, összefüggő folyamat, egyetlen hatalmas vérkeringés. Mikor Goethe először észrevette és nevet adott neki, már réges-régen létezett: mert sokkal régebb, mint a nemzeti irodalmak.

Csakhogyan akkor még nem hívták „világirodalomnak”, hanem, jelző nélkül, pusztán csak „irodalomnak”.⁸⁹

88 Az első tizenkét évben népszerű Baudelaire-t gyakorlatilag 1920-ig közli a lap, utána már csak egyetlen, 1935-ös évfolyamban írnak róla. A franciák közlésével kapcsolatban Gyergyai Albert számottevő hatásával kell számolnunk (1937-ben jelent meg *A mai francia regény* című munkája a Franklinnál), aki egyébként adott esetben más nemzetek íróit is „elismerte”, így például vitán felülinek vélte, hogy az irodalom fogalom világirodalomká tágítása a németeknek, pontosabban Goethének köszönhető, ami közelebb áll a mai irodalomszemlélethez, mint a régebbi felfogás (még ha már elavult is a világirodalom mint fogalom), lásd erről: FÖLDES 2015.

89 BABITS 1936, 7.

Goethe neve már a görögsegnél feltűnik a kötetben, aztán folyamatos előhivatkozásokkal jutunk el a ténylegesen róla szóló fejezetekhez (főként: *Weimar, Intermezzo Goethéről*). Több mint 150 Goethe- említést tartalmaz a 728 oldalas kötet, nem is csak a műveihez hasonlítások szintjén, hanem akár úgy, mint mondott Goethe az adott műről – a *Daphnisz és Khloéról* például azt, idézi Babits, hogy ezt „minden évben egyszer el kellene olvasni”.⁹⁰ Az első két kiadás példányszámairól nincsenek információink, az azonban tudható, hogy a harmadik kiadás, immár Babits halála után, a második világháború kellős közepén: 1943-ban, 12–17.000 példányban jelent meg,⁹¹ tehát nemcsak nagyhatású, de bizonyosan sokakhoz is eljutott könyvről van szó. Noha maga Babits nem túlzottan bízott a magyar olvasóközönségben, több cikkében élesen kritizálta saját kortársai ket-tős mércéjét, befogadási mechanizmusait: „ami értéknek számít a külföldi író-ban, az, úgylátszik, teher és hiba a magyarnál. Irodalmunk »apróbb« kritikusa nem mér egyenlő mértékkel. Mélyre hajlik a Thomas Mann nehéz és stilizált biblikus tárgy regényei előtt; a magyar írótól azonban megköveteli hogy csak a »körülöttünk levő« valóságot ábrázolja, [...] azt is a lehető leglaposabb naturálizmus formájában, minden művészi vagy intellektuális megépítés nélkül. Tisztelettel beszél Proust magas és tanulmányoszerű regényírásáról; de ha magyar auktor próbálna hasonlót, bizonyonnyal a tanári katedrára küldené. A franciának vagy angolnak szabad műveltnek és művésznek lenni. A magyar azonban maradjon osto-ba, maradjon őserő, mert máskülönben még a »költő« nevet is elveszít tőle” – írja ironizálva.⁹²

Zárlat

A folyóirat 1937-ben, a harmincéves jubileumon így határozza meg saját ars po-étikáját (és múltját): „célja ugyanaz, mint az induláskor volt: a nyugat-európai kulturába illeszkedő magyar irodalomért dolgozni.”⁹³ Sőt, az az akkor elbizakodottnak – a mából reálisnak – érezhető alábbi kijelentés is megfogalmazódik: „[s]enki nem tagadhatja ma már, hogy a Nyugat élete a magyar irodalom leg-gazdagabb fejezete a huszadik században”,⁹⁴ amelynek utolsó éveit alapvetően Babits irodalomszemlélete határozta meg, és Babits halálával a folyóirat is meg-szűnt. A Nyugat Kiadó néhány évvel tovább fennmaradt, 1938 és 1949 közötti történetét Buda Attila írta meg.⁹⁵ A második világháborút is túlélte kiadót végül a magyar belpolitika zilálta szét: 1948-ban önkényesen jelöltek ki valakit (Nyáry Dezső) vállalatvezetőnek. 1949 első hónapjaiban végrehajtották a rendelkezést,

90 *Uo.*, 123.

91 BUDA 2000, 207.

92 BABITS 1973, 214.

93 [A Nyugat szerkesztői], *Harmincadik évfolyam*, 1937. január, 1–3. Az idézett rész a harmadik oldalon olvasható.

94 *Uo.*

95 BUDA 2022B. A tanulmány végleges, kiegészített szövege e kötetben olvasható.

amelynek során kettéválasztották a nyomdákat és a kiadókat, az egykori Nyugat Kiadó jogutódja a Révai Könyvkiadó nemzeti vállalat lett. Ahogy Buda írja tanulmányában: „Az ezután következő monstruózus évek nem bírták el a kicsit, az önállót, a szabadot. A történelmi igazságszolgáltatás az 1945 utáni néhány évben szinte észrevétlen csúszott át a bosszúba. [...] A minőség és a szakmai hozzáértés elvárása immár az ellenállás jelképe lett. A Nyugat és kiadója megkezdte bűvópattakká váló életét.”⁹⁶

96 Lásd a 132. oldalon.